

Т. Готовска-Хенце

**ЕВРОПЕЙСКИТЕ „МОСТОВЕ“
НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЛИТИ ПРЕЗ ХІХ в.
Чешкият период в живота на професор Марин Дринов**

Това изложение ще се съсредоточи само върху дейността на Марин Дринов до 1878 г. и по-точно върху двете му пребивавания в Прага и контактите му с местните възрожденски лидери. То си поставя следните изследователски задачи: 1) да хвърли светлина върху контактите на младия български учен с чешките му колеги и възрожденски дейци, като изследва въздействието, което те оказват върху цялостното му формиране като историк славист и национален лидер; 2) да анализира връзките между чешките и българските просветители по това време като „мост“ за ускорен трансфер на възрожденски опит.

Нека проследим началото на научния път на Марин Дринов до първата му европейска командировка като домашен учител в семейство Голицини, т.е. до идването му в Прага.

Оформянето на Марин Дринов като славист

Марин Дринов поема своето научно поприще като един от най-галантливите възпитаници на руската славистична школа. Роденият през 1838 г. в Панагюрище българин, както е добре известно, отива на учение в Русия и след тригодишен престой в Киевската духовна семинария се записва да следва в императорския Московски университет през 1861 г. с финансовата подкрепа на Славянския комитет.

Ученолюбивият панагюрец имал щастието да стане ученик на Осип Бодянски – „пионера“ на преподаването на славистичните дисциплини на Московския университет на професионално научно ниво¹. Благодарение на професионализма на Бодянски Московският университет се утвърдил като първия и най-развит център по славянски изследвания в Русия, в който се оформила цяла школа от специалисти в тази област². Неговият лекционен курс представлял славянознанието като комплексна дисциплина, като разкривал от една страна връзката на историята и филологията, а от друга – общото в руското и общославянското духовно развитие. Южните славяни били застъпени в лекциите по славянска древност, в които се представяло и древнобългарското наречие. Историческият обзор пък се ориентирал по династиите, като завършвал с турското нашествие³.

Бодянски принадлежал към поколението руски слависти, които били тясно свързани с чешката славистична школа. Контактите между водещи руски и чешки слависти се засилили особено след учредяването на катедри по славистика в основните руски университети. През 40-те години на ХІХ в. много млади и надеждни учени слависти като Пьотр И. Прайс, Измаил И. Срезневски и Виктор Григорович посещавали Златна Прага. Младите руски учени снабдявали домакините с неизвестни в Европа източници, а от своя страна заимствали от чешките си колеги характерното за възраждането романтично отношение към славянството. Създадената на чешка почва теория за славянската взаимност се споделяла от всички тогавашни руски слависти, а и от част от руското образовано общество, което се интересувало от славянството⁴.

Първите слависти били много повече от добросъвестни и сериозни изследователи – езиковата близост, фолклора и етническата принадлежност на славяните те заложили като основен камък при формирането на модерната им национална идентичност. При непълноправните европейски народи през XIX в. славистиката освен „академична“ наука обслужвала и чисто „практическите“ задачи при оформяне на модерната идентичност на съзряващите нации в лоното на многонационалните империи. Заобиколени от германското море, чехите инстинктивно търсели опора в лоното на „голямото славянско семейство“. Затова и чувството за общославянска принадлежност формирало „гръбнака“ на Чешкото възраждане през XIX в. То имало различни прояви, основната от които безспорно били традиционните симпатии към Русия, започнали да се оформят още от началото на XVIII в., т.е. още в зората на Чешкото възраждане⁵.

С подобни „актуални задачи“ няколко десетилетия по-късно славистиката се „нагърбила“ и при българите. Неслучайно нашата възрожденска общност реагирала така възбудено на трудовете на Павел Йозеф Шафарик. Разискванията бързо излезли извън рамките на абстрактната научна дискусия, защото от отговора на въпроса дали българите са славяни, татари или наследници на траките в крайна сметка произтичали и конкретните последици, а именно – в рамките на коя по-широка етническа и културна общност ще продължи формирането на българската нация.

Бодянски бил тясно свързан с чешката школа. След защита на магистърската си дисертация в Московския университет през 1837 г., с което станал първият в Русия магистър по славянска филология, той прекарал половин година в Прага, където учил езика и издирвал древни документи и материали в Чешкия музей. Освен подобряване на професионалната му квалификация пребиваването дало възможност на начинаещия учен да установи и лични контакти с видните представители на чешката славистика. Негов пръв учител в това отношение станал П. Й. Шафарик. Двамата впоследствие поддържали обширна кореспонденция.

От своя страна и доайенът на славистиката се ползвал широко от достиженията на руската наука. Известно е например, че от 1839 г. нататък проф. Михаил Погодин редовно го снабдявал с книги⁶. Тесните лични връзки между славистите от двете страни допринесли за това, че пражките библиотеки започнали да се запълват с руски книги⁷.

Освен с колоса на славистиката в Прага Бодянски се запознал и с видни възрожденски лидери, измежду които с Йозеф Юнгман, положил основите на модерния чешки литературен език, с Франтишек Палацки – бащата на чешката историография, който познавал всички славянски езици, и с професора по чешка литература Ф. Л. Челаковски⁸.

И след завръщането в родината си Бодянски в продължение на години се ангажирал с популяризирането на достиженията на чешката и чуждестранната славистика. Още през 1848 г. той превел и издал на руски Шафариковите „Славянски старини“. Именно този превод впоследствие бил най-разпространеният в българските земи. Московският професор се грижел и за други славистични публикации. С името му е свързано първото научно издание на руските слависти.

Методологията на професора славист оказала голямо влияние върху младия му български възпитаник. Подобно на учителя си той разглеждал славистиката като комплексна научна дисциплина, свързана и с постиженията и методите на различни хуманитарни дисциплини. По това време започнал да изучава и чешки език⁹. Привързаността на българския студент към учителя му се запазила и след напускането на университета¹⁰. Бодянски бил сред първите читатели на дисертацията на Дринов¹¹. Младият панагюрец вече бил решил да посвети живота си на изучаването на историята на народа си в контекста на славянството.

Марин Дринов и контактите му с чешките възрожденски лидери

Дринов завършил висшето си образование през 1865 г. като един от надеждните бъдещи слависти¹². Скоро след това младият българин бил нает за частен учител от княгиня Голицина и през септември 1867 г., заедно с княжеското семейство се отправил на продължително пътешествие из Европа. В Прага семейството пребивавало до ноември 1869 г., т.е. повече от две години¹³.

Едва пристигнал в столицата на Бохемия, младият български учен почти веднага намерил радушен прием сред най-видните водачи на чешката нация, за което не малка роля изиграли широките познанства, създадени от Васил Д. Стоянов¹⁴.

Васил Д. Стоянов пребивавал в Прага повече от десет години (1858–1868). Той посещавал реномираната Академична гимназия, след което и философския и юридическия факултет¹⁵. С многостранната си дейност си спечелил името на най-активния български ученик, оставил трайни следи в чешкия културен живот по това време. Неслучайно бил наричан „българския неофициален консул“ в Прага¹⁶.

Енергичният възпитаник на прословутото шуменско училище поддържал връзки в най-различни идейни среди: с консервативните старочешки политици Франтишек Палацки и Франтишек Ладислав Ригер, с младочешкия издател Юлиус Грегор, с радикал-демократа Йозеф Фрич. Сред писателите и преводачите бил близък познат (на някои от тях и учител по български) на Божена Немцова, Ян Гебауер, Ян Неруда, София Подлипска, Карел Сабина, Йозеф Барак, Ервин Шпиндлер, на младия Константин Иречек и др.¹⁷ Българинът бил близък и с книжовниците Адолф Патера, Йозеф Трухларж и Антонин Ярослав Вртятко, с литературния критик и фолклорист Вацлав Болемир Небески, с историка Франтишек Палацки¹⁸.

Съвсем естествено, още с идването си в Прага, той въвел и Марин Дринов в своя приятелски кръг. В широкия идеен и професионален диапазон, в който се движел този почти натурализиран български студент, пристигналият от Москва гост създал няколко трайни познанства. На първо място това било приятелството, което той завързал с библиотекаря в славянския отдел на Чешкия музей Адолф Патера.

Адолф Патера бил дългогодишен колега и приятел на много руски слависти. Поддържал кореспонденция с Измаил Срезневский и Владимир Ламанский, както и с учени от по-младото поколение като Нил Попов¹⁹. В голяма степен усърдието на Патера помогнало на Попов да комплектува знаменитата си славянска библиотека, която включвала не само изданията на Чешкия музей от 1827 до 1877 г., но и много чешки списания като „Народ“, „Политика“, „Хлас“ и др.²⁰ Той бил член на Чешката академия на науките и член-кореспондент на Петербургската академия на науките. С основание някои автори го квалифицират като славянския почетен консул в Прага²¹.

И макар че професионалните интереси на Патера били съсредоточени върху руския език, той поддържал и много приятелски и научни контакти и с българи, като общувал и на български. Сътрудничил също при снабдяването с книги, списания, настаняването на българите, намирането на стипендии, отпечатването на книги и атласи. Между 1872 и 1874 г. отпечатал 14 карти с български носии²².

Още при това първо посещение Марин Дринов се сблизил с Адолф Патера. Започнала дългогодишна кореспонденция, в която двамата разкривали един на друг много подробности от живота и проблемите си.

Друго важно познанство, което Дринов завързал с посредничеството на Стоянов, било с *Франтишек Ригер*. Този участник в либералното чешко движение през 1848 г.

след потъпкването на революцията станал един от водещите лидери на Народната партия. Под негово ръководство започнало издаването на първата „Чешка енциклопедия“, първият том от която се появил през 1860 г. Благодарение на Стоянов в Ригровия научен енциклопедичен речник била включена и справка за именитите български възрожденци Неофит Рилски и Неофит Бозвели, както и биографията на Раковски²³.

Покрай Ригер Дринов се запознал и с другия водач на старочехите и негов тъст – *Франтишек Палацки*. Палацки с уважение бил титулуван като „патриарха на народа“ заради разностранната си народополезна дейност. Още по времето, когато изкарвал прехраната си като домашен възпитател в аристократични фамилии и фамилен архивар при Щернберг, той започнал да изучава миналото на народа, усвоил методите на тогавашната историография и издирвал стари грамоти и материали в различните европейски архиви. Като член на Кралското научно общество на Бохемия той оставил името си в историята преди всичко като автор на тритомната история на чехите²⁴. Това първо научно изложение на тяхното минало разглеждало чешко-немското противопоставяне в Бохемия като основния двигател на събитията – подход, който през следващите десетилетия продължил да предопределя подхода на националната историография.

Ала на този първи професионален чешки историограф било предопределено да стане и политически говорител на нацията си. По време на бурната 1848 г., поканен за депутат от Бохемия в общогерманския парламент във Франкфурт, той отказал да участва с аргумента, че е „чех и славянин“, и за сметка на това развивал активна дейност за парламентарното преобразуване на Дунавската монархия. По това време разработил и първата чешка политическа платформа – австрославизма, с която категорично се заявявал славянският характер на възраждащата се нация.

Освен с политиката Палацки спечелил уважението на народа си и с разнородната си просветителска дейност. Той участвал в основаването на „Матица Чешка“ като фонд за подпомагане издаването на чешки книги и при учредяването на списанието на Чешкия музей²⁵.

Тези идеи се сторили особено привлекателни на движещия се в същата идейна атмосфера Васил Д. Стоянов. По примера на „Матица Чешка“ той мечтаел за бъдещата „Матица българска“ като родолюбива културна организация – начинание, което не се осъществило. През 1869 г. пак тук неуморимият българин обсъждал плановете за основаването на Българското книжовно дружество – както е известно, създаването му станало с решаващата роля на Марин Дринов.

Разбира се, Дринов не можел да остане настрана от дискусиите, разпалвани из кръговете на българската емиграция в чужбина. Затова когато в началото на 1866 г. за кратко време отишъл до Виена, той посетил събранието на тамошните емигранти, които, както е известно, още от 1864 г. се опитвали да създадат своето Виенско българско дружество. Гостът им, обаче, останал дълбоко разочарован от липсата на единство и бездействието им²⁶.

В същото време чехите предоставяли неоценим опит в изграждането на модерните национални институции – опит, който можел да послужи за модел и на българите. Затова и Дринов обмислял като аналог на „Матица чешка“ и Чешкия кралски музей да се създаде Българското книжовно дружество, което да оглави усилията на нацията по пътя на ускореното ѝ духовно развитие. Ала за да бъде изпълнена тази задача, трябвало да бъдат обединени усилията на българската интелигенция. Затова с една своя статия от това време той се обръщал и директно към националния елит, като го призовавал да изпълни главната си задача – ускореното приобщаване на българите към достиженията на модерните европейски народи. За изпълнението на тази историческа задача Марин

Дринов се заел и сам – било то с перо и талант (списването на „Периодическото списание“), или като съчредител на Книжовното дружество.

Макар и по-бедни на лични контакти, не по малко полезни за бъдещото му изграждане като историк били пътуванията на семейство Голицини в Швейцария и Италия. В Женева семейството пребивавало от януари 1866 до средата на септември 1867 г. Младият български възпитател използвал всеки свободен момент за работа в библиотеки и архиви, като изучавал усилено английски и италиански²⁷.

Макар и далеч от родината си, Дринов получавал известия от България, защото не прекъсвал връзките си с роднини и приятели. Той следял перипетиите около борбата за независима българска църква, разрастването на четническото движение. Макар че бил наясно колко непоносимо е положението на отечеството му, както личало от писмата му, той все още не се бил простил с идеята си да се завърне в родния край²⁸.

Особено плодотворно от научна гледна точка било пребиваването в Италия. В архивите на Неапол той издирвал ценни средновековни документи за международните връзки на българската държава, някои от които впоследствие обнародвал в „Периодическото списание“. Както и в Прага, в работата му помогнало едно ново лично познатство – тук той срещнал известния руски професор славист Викентий Макушев. Още по това време начинаещият български учен се ползвал от съветите на известния славист при издирването на документи за българската история в италианските архиви²⁹.

Вече в Русия те продължили да обсъждат професионални проблеми и да споделят детайли от личния си живот, като водили десетилетна кореспонденция³⁰. Благодарение на нея Макушев бил в течение и на създаването на Българското книжовно дружество в Браила през 1869 г., както и на издаването от Дринов „Периодическо списание“, което според Макушев публикувало „хубави статии по история на България“³¹.

През септември 1871 г. се положило началото и на друго дългогодишно приятелство – засега само задочно. То също станало с посредничеството на Васил Д. Стоянов. Дринов научил от последния, че внукът на Шафарик, младият *Константин Иречек* е намерил във виенска библиотека старопечатна българска книга. Това била и причината той да се обърне с писмена молба, за да научи повече подробности за книгата. Чешкият му колега на драго сърце откликнал на молбата³². В първото си писмо от октомври 1871 г. Иречек изразил желание да използва материалите, събрани от дядо му за българите. Така се завързал ценен и обогатяващ и двете страни научен контакт³³. Благодарение именно на контактите си с Марин Дринов младият чешки историк научил добре български³⁴. Що се отнася до личното им запознанство, то станало през 1875 г. по време на второто посещение на българския историк в „златния град“³⁵.

Междувременно през 1873 г. в Московския университет Дринов защитил магистърската си дисертация на тема „Заселването на славяните на Балканския полуостров“. Проблемът по това време бил съвсем неразработен. „Не се съмнявам, че в моя труд, като първи научен опит за всестранно изследване на толкова неясен предмет, Вие ще откриете много недостатъци, посочването на които ще изслушам с голяма признателност“ – изтъкнал в експозето си начинаещият български учен³⁶.

С тази тема Дринов вече заявил трайните си интереси към изучаването на миналото на българския народ в контекста на общославянската история. След успешната защита от лятото на 1873 г. той се преместил в Харков, където започнал работа. През първите години водил курс по история на българския език и чешка история. От 1876 г. като професор и преподавател в катедрата по славянски наречия продължил научните си занимания по славистика.

Дринов и чешките приятели на българската кауза

През август 1875 г. Дринов предприел друго важно пътуване – този път из българските земи. Той останал месец в родния си град, след което посетил Пловдив. Атмосферата била изпълнена с напрежение. При все че успял да задоволи научните си интереси, отнесъл със себе си доста тягостно впечатление. В едно от писмата до Осип Бодянски той споделил за „странстването си“ в българските земи, което „стана в много неблагоприятна обстановка, под особеното наблюдение на турските власти, но все пак ми се удаде да видя и да прегледам няколко любопитни ръкописа и доволно да се запозная с говорите на крайдунавските и тракийските българи“³⁷. Колко важно било събирането на непосредствени впечатления от обстановката, се оказало малко по-късно – в Прага, където пристигнал в началото на ноември 1875 г.

Тук повече от три месеца той посветил на проучвателска работа в богатите чешки библиотеки и архиви. „Задочното“ запознанство с Иречек, както вече споменахме, станало и лично и бързо прерастнало в сърдечно приятелство. Двамата се срещали и обменяли идеи почти всеки ден³⁸.

По това време *Константин Иречек* вече бил много тясно свързан със съдбата на българите. Той се ангажирал да служи с перо на националната им кауза. Като събирал сведения от своите приятели българи, младият българофил ги обработвал и ги публикувал като дописки в старочешкия вестник „Политик“³⁹. Тъй като новините за актуалните събития пристигали с доста голямо закъснение, анонимният дописник запознавал чешката общественост с по-обща теми – с упадъка на Турция и стремителния възход на българите „в течение на един човешки живот“⁴⁰, с ненадежността на реформите в Турция⁴¹ и др. Благодарение на информацията на завърналия се наскоро от отечеството си Дринов и на други пребиваващи в Прага българи Иречек бил сред малкото, които научили за избухването на Старозагорското въстание⁴².

В началото на 1876 г. Марин Дринов отпътувал за Русия, но двамата продължили да поддържат писмовен контакт. На 23 март 1876 г. на заседание на Московския университет младият български историк успешно защитил ди-сертацията си „Южните славяни и Византия през Х в.“. В писмо до Иречек той съобщил подробности за защитата и за опонентите: „Изобщо всичките похвалиха моята книжка“⁴³.

Чешкият му приятел продължил журналистическата си дейност. В началото на 1876 г. от страниците на в. „Политик“ той отново информирал за тягостната атмосфера в България, предвещаваща нов революционен изблик⁴⁴. По това време Иречек поддържал кореспонденция с Иван Драсов и знаел за пригответленията на ново въстание в България, но се опасявал за крайния резултат от него⁴⁵.

Новината за избухването на Априлското въстание Иречек научил на 16 май 1876 г. от български студенти и преди всичко от близкия си приятел Симеон Христов⁴⁶. От този момент нататък анонимните му дописки за в. „Политик“, уж изпращани от цариградския кореспондент на вестника, попълвали редовната рубрика „От Долен Дунав“. При все че не бил пряк очевидец на събитията, той разполагал с много информатори от първа ръка. Освен с Марин Дринов поддържал връзки и с други българи – Григор Начович, Иван Тодоров, Иван Драсов и с Васил Д. Стоянов, който по това време вече се намирал в Браила⁴⁷.

Спокойният и иначе уравновесен Иречек бил дотолкова разтърсен от събитията, че не можел да мисли за нищо друго и да работи никаква работа. В дневника си той споделил: „Секой ден разговарям са с тукашните българчета и говоря сега вече добре: ама говоря, възпалвам се и не мисля него само български и балкански неща! Вече съм наполовина българин!“⁴⁸

През май Дринов отново бил в командировка в Европа, като първите две седмици от нея посветил на изучаването на полската литература във Варшава. Именно тук получил писмото на Тодор Пеев от 9 май с първите известия за избухването на въстанието в България⁴⁹. На Априлското въстание обаче няма да се спирам подробно, ще разгледам само пребиваването в Чехия по това време.

На 25 май през Познан Дринов се отправил към Прага. Второто му посещение на „златния град“ се осъществило между 10 юни и 19 юли 1876 г. За разлика от предишното пребиваване, когато той имал спокойствието да работи в библиотеки и архиви и да общува с местните учени, този път тревогите по близките и съдбата на родината не го напусkali, защото двамата му братя Пейо и Найдeн били преки участници във въстанието. Новините идвали със закъснение и били откъслечни. Едва през юни дошло известие от Пловдив, че двамата му братя са в затвора, зетят Димитър е ранен в крака, а родната къща – разсипана. От Цариград му писали, че затворите са претърпани с жени, деца и старци, сред които имало и негови съграждани⁵⁰.

Всички новини той споделял с най-близките си чешки приятели, между които били Иречек⁵¹ и Патера. През юни младият български историк решил да отиде във Виена и да събира в библиотеките материали по историята и съвременното състояние на българския език. Тревогите и неизвестността за съдбата на родината го преследвали и тук, но липсвало съчувствието на обкръжението. В писмо до Патера той споделил, че пражките му приятели разбирали много по-добре събитията в България, отколкото виенските му познати⁵². През август се върнал в Прага, където отново се срещал често с Иречек⁵³.

През 1876 г. Константин Иречек вече бил силно ангажиран с българите. Познавал дейността на воеводите П. Хитов и Ф. Тотю, на Л. Каравелов. Благодарение на перото му компетентността на старочешкия вестник далеч надхвърляла равнището на останалите вестници и те често препечатвали неговите сведения⁵⁴. Актуални новини за протичането на въстанието обаче липсвали, поради което ежедневниците тънели в догатки. Дори сравнително добре осведоменият Иречек през юли 1876 г. продължавал да твърди, че въстанието не било окончателно потушено⁵⁵. В същото време той не спестявал краските при обрисуването на турските жестокости: „Турският фанатизъм и варварство ще изуми и дългогодишния познавач на Турция!“⁵⁶; „Който иска да добие представа за Европа по време на аварите и хуните, нека иде в Турция!“⁵⁷

Чешката общественост била дълбоко потресена от съобщенията за турските зверства по българските земи. „Не знам другаде в странство нашите нещастия (т.е. зверствата по потушаване на Априлското въстание – б.а., Т. Г.-Х.) да се предизвикали такова всеобщо съчувствие и състрадание, както в Чехско“ – отбелязва бъдещият български политик Стоян Данев, тогава ученик в Храдец Кралове⁵⁸.

Пресата продължила да следи и дипломатическата активност след края на въстанието⁵⁹. От страниците на „Политик“ Иречек изразявал мнението на цялата чешка общественост – не е възможно да се излезе от кризата с правителствени мерки. Всякаква реформаторска акция е просто „неосъществима“: „Без европейска окупация на тези земи турците няма да се откажат от властта си!“ – било категоричното му мнение⁶⁰.

Страстта на Иречек към журналистиката изместила само временно трайната му привързаност към историята. Благодарение на усилията му през 1876 г. първата научна история на българите, написана от чужденец, станала факт. Това било първото систематично научно изложение на българската история от древността до 1875 г.⁶¹ Това, което Палацки дал на своя народ, Иречек направил за българите. Макар и не в кадър и на преден план, в написването на тази история безспорно бил „втъкнат“ и приносът на младия български учен.

Марин Дринов, балканската криза 1876–1878, славянската солидарност

Междувременно, едва загаснали пожарите на Априлското въстание, в края на юни 1876 г. Сърбия обявила война на Турция⁶². Бързото потушаване на въстанието и слабата информация за него не дали възможност на българите, учещи в чешките земи, да изразят подкрепата си. Те успели да се включат в борбата за свободата на народа си едва с избухването на Сръбско-турската война.

През юли 1876 г. в Букурещ било създадено Българското централно благотворително общество под председателството на Кирияк Цанков. То се ангажирало с набирането на средства за пострадалите от въстанието, като заедно с това организирано изпращането на български доброволци за Сръбско-турската война⁶³. Почетният председател на БЦБЛО и същевременно представител на Московския и Петербургския комитет Владимир Йонин през юли 1876 г. се отправил за Сърбия, за да преговаря за участието на доброволците във войната⁶⁴.

Информация за комитета се появила в чешката преса през есента на 1876 г.⁶⁵ Българите, учещи в Прага, организирали благотворителни акции, в които се включили и техните чешки приятели. От различни краища на страната били събрани парични средства и изпратени на БЦБЛО⁶⁶.

Благотворителната кампания добила видим размах. По това време българите учещи в чешките земи, по още неокончателни данни наброявали около 200 души⁶⁷. Повечето пристигнали тук по препоръка на руски слависти, които имали лични контакти с местни учени⁶⁸. Други били доведени по инициатива на видни български просветители⁶⁹.

Българи учили в Прага, Табор, Писек, Храдец Кралове и други чешки градове⁷⁰. Най-посещавани били средните практически гимназии, търговските, селскостопанските и техническите училища⁷¹. Отделни училища били известни като „славянофилски“ гнезда, не на последно място благодарение на родолюбието на учещите в тях българи⁷². Тяхната националноосвободителна борба намирала все по-широк отзвук и съчувствие.

Пригответленията на повечето от българските ученици да заминат като доброволци в Сръбско-турската война не останали незабелязани. Тъй като повечето от тях произхождали от по-бедни семейства и нямали пари за заминаването, приятелите им решили да ги подпомогнат финансово. Известният впоследствие български политик Стоян Данев, по това време ученик в Храдец Кралове, описал тържественото си изпращане за фронта, организирано му от местното гражданство, което чрез волни пожертвования покрило и разноските по пътя му до Сърбия⁷³. „Ние получихме такива сърдечни изрази на симпатии и благопожелания, на които са способни само своите, еднородците“ – обобщава в спомените си той⁷⁴.

Организирана финансова подкрепа за заминаването на българските доброволци в Сръбско-турската война подели и редакциите на много от чешките вестници. Подобни акции провели и частни лица, които без много шум и разгласяване, събирали пари между познатите си. Съпричастен към съдбата на приятеля си Симеон Христов, материална помощ за заминаването му събирал и самият Константин Иречек⁷⁵. Той успял да събере 18 жълтици (една част дал той, останалата била събрана от Войтех Напретка и приятелите му)⁷⁶.

Симеон Христов първо попаднал на курс на Червения кръст в Белград, след което се отправил с доброволческия отряд на бойното поле и бил причислен към щаба на полк. Хорватович. Оттам осведомявал чешкия си приятел с подробности за събитията⁷⁷. Той пък от своя страна преработвал информацията и я препращал на „Политик“ като информация от „Долния Дунав“.

Постепенно обаче еуфорията и вярата в справедливата победа на Балканите отстъпвали място на тъжната меланхолия от поредния неуспех. В писмо до Симеон Христов

от 28. 09. 1876 г. младият приятел на българите споделил: „Огорчен съм от напразните надежди и от цялата тази несигурност“⁷⁸. Към края на съдбовната година дописките за „Политик“ съвсем секнали.

Междувременно от септември 1876 г. Дринов вече се намирал в Русия – както сам споделил с Иречек, „съвсем болен и не толкова телом, колкото духом“⁷⁹. Настроенията си той споделял и в писмата до другия си близък чешки приятел – Патера⁸⁰. По това време не четял вестниците, за да си спести излишното вълнение, но си кореспондирал с Драган Цанков и Марко Балабанов и следял пропагандната им обиколка из европейските столици. Като екстраординарен професор в Харковския университет той започнал лекциите си по славянознание, но както се оплаквал на Иречек, „душата му оставала неспокойна“⁸¹.

Политиката отстъпила на заден план – дошъл ред на благотворителните акции за подпомагане на пострадалите сънародници. През октомври 1876 г. Дринов участвал в създаването на харковския Комитет за събиране на средства в полза на славяните на Балканския полуостров. Той бил включен в изпълнителната комисия на комитета заедно с професорите А. А. Потебня и Г. М. Цехановски⁸².

За периода от август до декември 1876 г. тази благотворителна организация събрала 17 561 рубли и 26 копейки⁸³. Забележителна в случая била не толкова самата сума, колкото начинът на нейното събиране. Защото, както посочват изследователите на въпроса, тя била събрана от множество малки дарения – повечето вноски били от три копейки до една рубла, което доказва широкото съчувствие дори и на най-бедните слоеве⁸⁴. Събрани били и голямо количество зимни дрехи и обувки, санитарни материали и др. За България заминала пратка, тежаща 48 пуда⁸⁵.

В Русия започнали да пристигат и участници в събитията. Дринов с нетърпение очаквал да ги види и научи нови подробности. В началото на 1877 г. в Москва той се срещнал с Райна п. Георгиева и с други бежанци от Панагюрище. Както се разбира от кореспонденцията му от това време, вълнението му отново започнало да се завръща. В писмо до Иречек той изразил възторга си от подвига на въстаниците⁸⁶. „Поучителна, прекрасна и славна повест може да се напише за Панагюрското въстание... скоро ще се заема с това“ – споделил той и в писмо до Нешо Бончев⁸⁷.

Но на тези планове не било съдено да се изпълнят. Харковският професор трябвало за известно време да се отдели от кабинетните си занимания – на 24 април 1877 г. с манифест на императора била обявена Руско-турската война. Славянофилските приятели на България ликували. И то не само в Русия. Известието за началото на войната славянска Прага посрещнала, украсена празнично с чешки и руски трикольори⁸⁸.

В нова фаза навлязло и сърдечното приятелство между двамата учени. Отзовал се на поканата на колегата и приятеля, в късната есен на 1879 г. от дунавския кораб „Албрехт“ на българска земя най-сетне слязъл и самият Константин Иречек⁸⁹. „Дриново-Иречековият“ тандем трябвало да се захване с изграждането на друг българо-чешки „мост“ – този път в „темелите“ на възкръсналата нова българска държава.

Славистиката и приносът на Дринов

Наред с разностранната дейност, която развива младият учен през разглеждания период, не по-малко значение имат неговите творчески постижения. За да очертаем по-добре приноса му в славистиката, нека на първо време видим какви са били достиженията ѝ по това време.

Първият учен, който въвел славянството като самостоятелен научен обект за изследване, бил Павел Йозеф Шафарик. Със своя труд „История на славянските езици и литератури по всички наречия“, публикуван през 1826 г., той направил първи опит

за най-изчерпателна характеристика на славянските клонове и техните разновидности на базата на сравнителноисторическия метод. Трудовете на доайена на славистиката поставили основите на модерната методология в изучаването на славянските народи.

Шафарик бил и първият, посветил научния си интерес на българите като отделен народ. Още в тази негова най-ранна систематизация на славянските клонове българите заели мястото на самостоятелен народ от южния клон на славянството, наред със сърби, босненци, черногорци, словенци и далматинци⁹⁰. По този начин още със зараждането си модерната славистика приела в „лоното си“ и българите.

Това съвсем не било естествено и самоподразбиращо се, както е сега, защото господстващите тогава концепции за етническия произход на българите им отреждали съвсем друго място, още повече, че информацията за тях била доста оскъдна. Въпросът за етническата принадлежност на българите бил пряко свързан с основния научен дискурс, който първите слависти водели, а именно – на чие наречие са писали светите апостоли Кирил и Методий, кому принадлежал първият културен и писмен славянски език? В този смисъл българите на първо време се оказали преди всичко „обект“ на научното изследване – т.е. те влезли в областта на славистиката благодарение на дискусиите за родината на старославянския език.

Шафарик заел още отначало доста категорични позиции по този въпрос. През 1826 г. отбелязал, че славянското племе в Македония е „кирилов правнук“ и че то „и до днес е чисто българско“⁹¹. А в писмо до Ян Колар от 21 май 1826 г. споделил и намеренията си: „Дай Боже да бих могъл да посетя „Перуновата“ планина в Македоно-Тракия, между Струма и Места! Надявам се, че там ще намерим, ако не нещо по-старо, то поне оригиналният текст на Кирил и Методий...“⁹². Плановете му така и не се осъществили. Прякото „запознаване“ с българите станало с помощта на двама руски учени. Едва с пътуванията на Юрий Венелин и Виктор Григорович славистиката събрала пряк материал и започнала да изучава отдалеченото племе, разположено на края на европейския хинтерланд, като сродно, славянско. От събраните от тях материали се ползвал и самият Шафарик.

Макар че още по времето на Васил Априлов българите направили сериозна заявка за присъединяването си към славистичната общност, едва в лицето на Марин Дринов намерили достоен говорител на нацията в славистичния дискурс. Още като начинаещ учен, при това през „пражкия“ период, Дринов заел категорични позиции по въпроса за етногенезиса на българите и подкрепил становището на Шафарик, че прабългарите били от чудско или финско потекло, но са били погълнати от славянското море⁹³. Тези свои тези той защитил в появилото се през 1869 г. във Виена негово изследване „Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история“⁹⁴. Своята научна позиция изложил и в статията си „Хуни ли сме?“, публикувана през същата 1872 г. в „Периодическото списание“ на Българското книжовно дружество, в която категорично опровергал разпространената по това време хунска теория за произхода на българите⁹⁴. Тезата си за славянския характер на българите той защитил в магистърската си дисертация „Заселение Балканского полуострова славянами“, както и в другото си сериозно научно изследване – „Южните славяни и Византия през X в.“. С тези научни изследвания българите най-сетне се включили сами в научната дискусия за своя етнически произход. Благодарение на Дринов те станали и „субект“ в славистиката, т.е. заявявали научния си потенциал като равностойни изследователи на славянска древност.

Харковският професор изследвал етническите корени и взаимодействието между отделните сродни народи не изолирано, а в най-широк контекст – метод, познат още от родоначалника на славистиката. За него славистиката била комплексна наука, която изисквала интердисциплинарен подход. Привличани били достиженията на историята, езикознанието, фолклора и митологията, историческата география и други

хуманитарни дисциплини. Въоръжен с такива разнородни аргументи, Дринов участвал в дискусии за старославянския език и старобългарската култура, историята на българската църква, характера на ранната езическа славянска митология, средновековните културни взаимодействия на Балканите и т.н. От първата си изнесена лекция в Харковския университет, която разглеждала постиженията и задачите пред славянознанието⁹⁵, до края на научната си кариера той се посветил на изучаването на националната история на българите в контекста на славистиката. Талантливият историк получил и предложение да стане ръководител на катедра по славянознание в Московския университет, което той отказал⁹⁶. Верният на Харковския университет учен останал на поста си до края на съзнателния си живот.

Заклучение

Пътят, който наследниците на Кирил и Методий трябвало да извървят през XIX в., не бил никак лек. Разположени в югоизточния край на стария континент и в дълбоката сянка на една ориенталска империя, българите поели към своето национално Възраждане доста по-късно от останалите сродни народи. През 70-те години на XIX в. чехите се намирали в забележителен национален разцвет, възродили и развили езика и литературата си, създали своя интелигенция, изградили собствена наука, културни институции, образователна система. Те представлявали привлекателен пример за подражание, който пребиваващите в чешките земи български възрожденски дейци взели присърце.

Загова и „пражкия период“ имал особено значение за оформянето на Марин Дринов и като възрожденски деец, и като учен. Обмяната на мнения, контактите и дискусиите с местните възрожденски водачи се превръщали в своеобразни интелектуални „мостове“ на взаимни влияния. Подобно на „патриарха на чешката нация“ Франтишек Палацки Дринов написал първата сериозна академична история на народа си и подобно на него „закотвил“ модерната идентичност на българите като славянска.

По примера на първите чешки възрожденци родолюбивият панагюрец осъзнавал важноста на въпроса за кодифицирането на съвременния език и подобно на Юнгман настоявал за изработването на „словар и залиде написана граматика“. С труда си „За новобългарското азбуке“ той допринесъл за създаването на българския книжовен език и на правописни езикови правила⁹⁷. С упорството и последователността на Шафарик Дринов участвал в издирването и публикуването на старобългарски писмени паметници, народни песни, обичаи, пословици⁹⁸. Ерудираният млад учен се включил и в практическа дейност в служба на нацията – нека само споменем неуморните усилия, свързани с „Периодическото списание“ и създаването на Българското книжовно дружество, чиито прототипи той също намерил у чехите.

Пребиваванията в Прага имали и не по-малко значим „реципрочен“ ефект. Защото личността на младия българин оставила трайни и дълбоки следи сред най-видните чешки възрожденски лидери, особено от по-младото поколение. Благодарение на едно приятелство информацията за съдбовните събития от пролетта на 1876 г. достигнала до чешката преса. През същата година се появила и първата академична история на българите, написана на чужд език – не на последно място плод на същото приятелско и научно общуване. Ставало въпрос не за еднопосочно влияние, а за интелектуални „мостове“, които свързвали славянските елити и където влиянията били взаимни.

Европейските пътувания на Марин Дринов повдигнали нивото на неговия професионализъм, обогатили езиковата му подготовка, разширили мащабите на неговото мислене. С трудовете на първия българин, получил званието „доктор на историческите науки“ на руски университет, българската наука „прекрачила“ прага от своя възрожден-

ски, събирателски период към професионалния, академичен етап. Академичният дебют бил повече от успешен. Заради приносите си харковският славист бил приет за член на Академията на науките на Русия, Чехия, Полша, Хърватска, на голям брой научни дружества и организации⁹⁹.

Делото на Марин Дринов се отличава със забележителна мащабност. Не случайно една от най-известните съвременни чешки славистки обобщава: „В България Марин Дринов има същото значение, каквото Шафарик в Чехия“¹⁰⁰. Като се има предвид основополагащото значение на делото на доайена на славистиката, сравняването с делото на българския учен очертава по безспорно най-достоеен начин „крайгълния“ камък, който Дринов полага в изграждането на славянската идентичност на българската нация.

¹ Лантева, Л. П. История славяноведения в России в XIX в. М., 2005, с. 139, 143.

² Пак там, с. 233.

³ Пак там, 137–139.

⁴ Пак там, с. 233.

⁵ Havranková, R. Cesty české inteligence do Bulharska. – In: Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България. Ред. М. Черни и кол. Прага, 2009, с. 41.

⁶ Vlček, R. Ruský panslavismus v pojetí moderní české historiografie. – In: 150 let Slovanského sjezdu, materialy z konference. Praha, 2002, s. 113.

⁷ Готовска-Хенце, Т. Чешко-българските взаимоотношения през XIX в.: трансфер и/или общност? – В: Проблемът «Изток–Запад»: България и Балканите. Ред. Т. Стоилова и кол. С., 2006, с. 127.

⁸ Лантева, Л. П. Цит. съч., с. 134.

⁹ Горина, Л. В. М. Дринов: историк и обществен деец. С., 2006, с. 31 (по-нататък Горина, Л. В., 2006, с. ...).

¹⁰ В архива на М. Дринов са запазени три писма на Бодянски, писани през 1875 г.

¹¹ Горина, Л. В., 2006, с. 44.

¹² Романска, Цв. Марин Дринов като етнограф и фолклорист. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. Ред. А. Бурмов. С., 1960, с. 145 (по-нататък само Изследвания в чест на Марин Дринов...).

¹³ Материалите са в БИА, ф. 11, а.е. 2, 67.

¹⁴ Многобройният писмен материал, останал след Васил Д. Стоянов и разпръснат на различни места, между които и в Научния архив на БАН и в Напръстковия музей в Прага, най-сетне бе систематизиран и издаден в два тома. Вж.: Леков, Д. Историята на един двutomник. – В: Чехи в България, българци в Чехия. Ред. К. И. Вачкова и кол. Шумен, Шуменски университет, 1995, 118–125.

¹⁵ Подр.: Zacek, V. Vasil D. Stojanov v Čechách 1858–1868. – In: Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí. Praha, 1963, s. 49, 87; Урбан, Зд. В. Д. Стоянов в Прага. – В: Чехи в България, българци в Чехия..., с. 39.

¹⁶ Леков, Д. Историята на един двutomник..., с. 125.

¹⁷ Manolova-Motejlová, M. A kol. (eds.): Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů (Antologie komentovaných textů), Praha, 2005, s. 37–38; Готовска-Хенце, Т. Българо-чешката взаимност – генератор за формирането на новите славянски елити. – В: Чехи в България: ролята на чешкото присъствие в българското национално възрождане. В. Траянов (ред.). Чешки център, София. С., 2009, с. 46.

¹⁸ Урбан, Зд. В. Д. Стоянов и Прага..., с. 41.

¹⁹ Доста материали са съхранени в Literární archiv Památníku národního písemnictví (LAPNP). Pozůstalost Adolfa Patery Korespondence. 1–5. 1865.

²⁰ Лантева, Л. П. Цит. съч., с. 321.

²¹ Havranková, R. Zur Geschichte der tschechisch-bulgarischen Kulturbeziehungen während der nationalen Wiedergeburt. – Bulgarian Historical Review, 1987, № 4, p. 86.

²² Пак там, с. 86–87.

²³ Леков, Д. Историята на един двutomник..., с. 119.

²⁴ Тя била издадена на немски и чешки в периода 1836–1839 г. под заглавие „Geschichte von Böhmen“, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě.

²⁵ В редактирането на списанието известно време той участвал и лично.

²⁶ Горина, Л. В., 2006, с. 33.

- ²⁷ По това време той вече получава от Виена немски и чешки книги и се абонира за вестника на Иван Аксаков „Москва“. Вж.: Горина Л. В., 2006, с. 33.
- ²⁸ Пак там, с. 34.
- ²⁹ Петкова, Б., В. Тилева, З. Нонева. – В: Изследвания в чест на М. Дринов, с. 190.
- ³⁰ Запазена е кореспонденцията до 1878 г. Вж.: Пак там, 190–195.
- ³¹ Цит. по: Лантева, Л. П. Цит. съч., с. 651.
- ³² Горина, Л. В. М. Дринов – основоположник на академичното славянознание в България. С., 2009, с. 43.
- ³³ От водената почти двадесет години кореспонденция са запазени 71 писма, част от които са публикувани у: Сис, Вл. Кореспонденцията на д-р Канстантин Йос. Иречек с Марин Дринов. – Годишник на Народната библиотека в София за 1923 г. С., 1924, с. 122.
- ³⁴ Вж. подр.: Ильчук, И. С. Деятельность М. С. Дринова в Харьковском университете 1873–1906 гг. – В: Сборник в чест на Марин Дринов. Ред. А. Бурмов. С., 1960, 83–84.
- ³⁵ Вж. подр.: Сис, Вл. Цит. съч., с. 125.
- ³⁶ Цит.: по Горина, Л. В., 2006, с. 44.
- ³⁷ Цит.: по Горина, Л. В., 2006, с. 47.
- ³⁸ Паскалева, В. Принос към биографията на Марин Дринов. – В: Сборник в чест на М. Дринов..., с. 43; Навранкова, Р., 1966, s. 47.
- ³⁹ Пак там, 5. 10. 1875, 21. 10. 1875, 26. 10. 1875, 04. 11. 1875.
- ⁴⁰ Пак там, 8. 04. 1875.
- ⁴¹ Politik, 5. 10. 1875, 21. 10. 1875.
- ⁴² Навранкова, Р., 1966, s. 48.
- ⁴³ Цит. по Горина, Л. В., 2006, с. 49.
- ⁴⁴ Politik, 21. 01. 1876.
- ⁴⁵ Вж. подр.: Хавранкова, Р. Откликът на Априлското въстание през 1876 г. сред чешкото общество. – Исторически преглед, 1959, № 6, с. 42.
- ⁴⁶ Навранкова, Р., 1966, s. 49.
- ⁴⁷ Хавранкова, Р. Откликът..., с. 42.
- ⁴⁸ Навранкова, Р., 1966, s. 50.
- ⁴⁹ Горина, Л. В., 2006, с. 50.
- ⁵⁰ Вж. подр.: Горина, Л. В., 2006, с. 51.
- ⁵¹ Паскалева, В. Принос към биографията на М. Дринов..., 44–45.
- ⁵² Хавранкова, Р. Откликът..., с. 45.
- ⁵³ Паскалева, В. Принос към биографията..., 44–46; Горина, Л. В., 2006, с. 51.
- ⁵⁴ Хавранкова, Р. Откликът..., 38–39.
- ⁵⁵ Politik, 27. 06. 1876, 05. 07. 1876.
- ⁵⁶ Пак там, 27. 06. 1876.
- ⁵⁷ Пак там, 10. 07. 1876.
- ⁵⁸ Данев, Ст. Мемоари. Съст. и ред. Е. Стателова. С., 1992, с. 35.
- ⁵⁹ Вж., напр.: Politik, 10. 10. 1876.
- ⁶⁰ Пак там, 10. 10. 1876.
- ⁶¹ Освен на чешки и немски тя се появила през 1878 г. и на руски, а през 1889 г. и на унгарски.
- ⁶² Военните действия започнали на 18/30 юни 1876 г. Подр. вж.: Генов, Ц. Българските доброволци. С., 1977, с. 71.
- ⁶³ Amort, Š. Za svobodu bulharského lidu. Praha, 1978, s. 76.
- ⁶⁴ Генов, Ц. Българските доброволци..., с. 73.
- ⁶⁵ За възванието на БЦБЛО в Букурещ писал „Politik“ на 6 септември 1876, а „Pокрок“ на 27 септември 1876 публикувал неговия пълен текст.
- ⁶⁶ Amort, Š. Цит. съч., с. 100.
- ⁶⁷ Димитров, А. Училището, прогресът и националната революция: българското училище през Възраждането. С., 1987, с. 251.
- ⁶⁸ Готовска-Хенце, Т. Чешката писателка Божена Немцова и славянското възраждане. – В: Славянският свят – вчера, днес и утре. Изд. на Славянското дружество в България. С., 2006, с. 159.
- ⁶⁹ Готовска-Хенце, Т. Пазарджишкото читалище „Виделина“ и обучението в Чехия през Възраждането. – В: Константин Величков и неговото време. Регионален музей Пазарджик, 2005, 130–139; Готовска-Хенце, Т. Българо-чешката взаимност – генератор..., 47–50.
- ⁷⁰ Gotovska-Henze, T. Bulharská zemědělská osvěta v Česku do roku 1878. – In: Studie Slovákého Musea, Uherské Hradiště, Česká republika, 2004, № 9, 51–59.

⁷¹ Паскалева, В. Средна Европа и културно-просветното развитие на българите през Възраждането. – Исторически преглед, 1981, кн. 3–4, с. 134; *Готовска-Хенце, Т.* Българо-чешките отношения през XIX в. – трансфер или общност?..., 122–139.

⁷² *Готовска-Хенце, Т.* Българо-чешката взаимност – генератор..., с. 52.

⁷³ *Данев, Ст.* Мемоари..., с. 52.

⁷⁴ Той описва преживяванията си по заминаването си за Сърбия (1876) като „незабравимо“. Вж. подр.: *Данев, Ст.* Мемоари..., с. 35, 40.

⁷⁵ Това се разбира от дневника на баща му, запазен в литературния архив в Прага. *Pamatník národního písemnictví, Pozůstalost Josefa Jirečka, Denník z let 1875–1877*, 21 1 22.5, 18.6.

⁷⁶ *Havránková, R.* Česká..., s. 50.

⁷⁷ Пак там.

⁷⁸ Цит по: *Havránková, R.* Česká..., s. 51.

⁷⁹ Цит по: *Горина, Л. В.*, 2006, с. 52.

⁸⁰ Писмо на М. Дринов от Видин на 25. 11. 1876 г. до А. Патера, запазено в *Pamatník národního písemnictví, Pozůstalost A. Patery*.

⁸¹ Цит по: *Горина, Л. В.*, 2006, с. 52.

⁸² Вж. подр.: *Ильчук, И.* Деятельность М. С. Дринова на Харьковском университете. – В: Изследвания в чест на М. Дринов..., 87–88.

⁸³ Най-голямата сума внесла харковската театрална дирекция – 558 р. и 50 к. *Ильчук, И.* Цит. съч., с. 88.

⁸⁴ Пак там.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ *Паскалева, В.* Принос към биографията на М. Дринов..., с. 47.

⁸⁷ Цит по: *Горина, Л. В.*, 2006, с. 53.

⁸⁸ *Národní Archiv, Praha, PP 1876–1881, M/9/7 (čj. 2077)*.

⁸⁹ *Семов, М. К.* Иречек. – В: *Семов, М., Г. Бакалов, Д. Дойнов.* Будители народни..., с. 265.

⁹⁰ *Safárik, P. J.* Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen, 1826, p. 23.

⁹¹ Цит по: *Арнаудов, М.* Васил Евстатиев Априлов. С., 1971, с. 98.

⁹² Пак там, с. 99.

⁹³ *Романска, Цв.* Марин Дринов като етнограф и фолклорист..., с. 147.

⁹⁴ Пак там, с. 150.

⁹⁵ В нея между другото той разработвал и въпроса за културата на западните славяни. Вж.: *Паскалева, В.* Принос към биографията на Марин Дринов..., с. 40.

⁹⁶ *Семов, М.* Марин Дринов. – В: *Семов, М., Г. Бакалов, Д. Дойнов.* Будители народни..., 251–252.

⁹⁷ Пак там, с. 250.

⁹⁸ Голяма част от кореспонденцията му с видни събирачи и книжовници като Димитър Матов, Васил Кънчов, Кръстю Мисирков, Кузман Шапкарев и др. била посветена именно на тези проблеми.

⁹⁹ *Семов, М.* Марин Дринов..., с. 252.

¹⁰⁰ *Bechyňová, V.* Šafárykovo studium starobulharské literatury. P.J. Šafáryk v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Košice, 1993, s. 15.